

Obecné výklady o funkčním tvarosloví

Lucie Medová

Týden 2, 5. března 2009

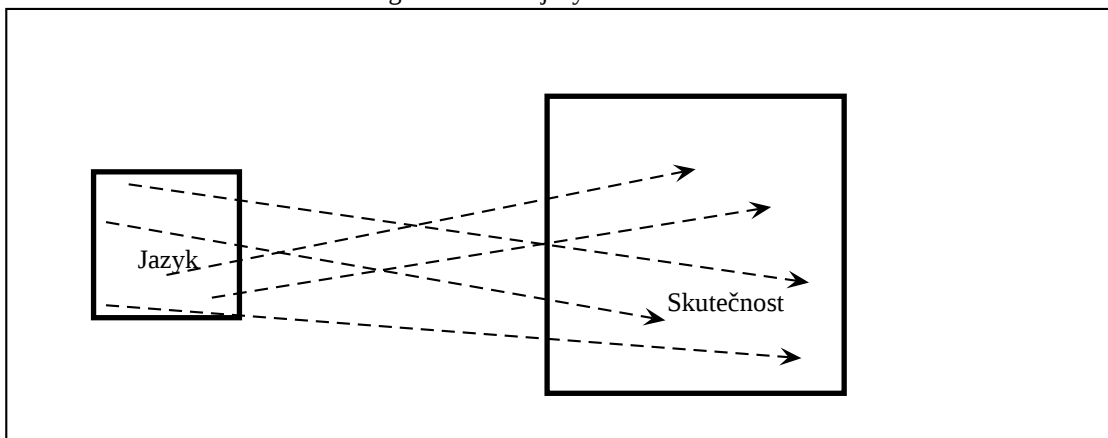
Obecné výklady o funkčním tvarosloví v tomto materiálu k výuce jsou zpracovány podle Daneš *et al.* (1987):11–28 (autorem je prof. Jan Kořenský).

1 Úvod

Funkční tvarosloví se zabývá výkladem FUNKCÍ slov a slovních tvarů v systému jazykových prostředků.

Jazyk je systém. Skutečnost můžeme nahlížet také jako systém (jevů a vztahů mezi nimi). Mezi systémem JAZYK a systémem SKUTEČNOST existuje (asymetrický) vztah: Jazykové prostředky odkazují k jevům skutečnosti. Jinými slovy, jazyk se vyjadřuje o vztazích ve skutečnosti¹.

Figure 1: Vztah jazyka a skutečnosti

Vyjadřování vztahů ve skutečnosti (tj. *odkazování*) je nahlíženo jako **znak**. Znak je něco, co zastupuje něco jiného.

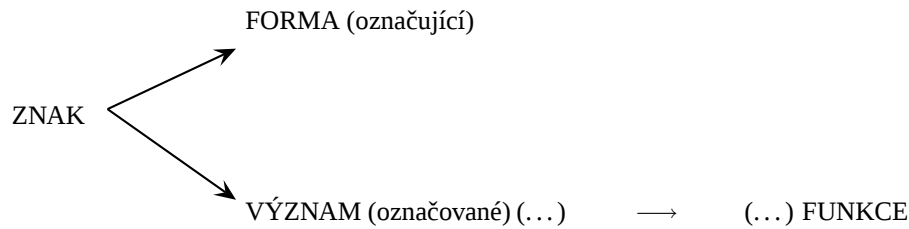
- ☎ je znak: má formu (☎) a má význam: ‘telefon / telefonní číslo’
- † je znak: má formu (†) a má význam: ‘† kačer Donald’ znamená ‘zesnulý kačer Donald’
- XOXO je znak: má formu (XOXO) a má význam: ‘hugs and kisses’, zdravím a líbám (http://en.wikipedia.org/wiki/Hugs_and_Kisses)

a

- *označování*, tj. odkazování zvukových jednotek k realitě (modulo poznámka pod čarou 1) je **znak**: to znamená, že jazyk jako takový má **formu** a **význam**, resp. **funkci**

¹To je poněkud zjednodušené: jazyk se nevyjadřuje o *skutečných* vztazích ve skutečnosti, ale o vztazích, které má mluvčí ve vědomí, tj. o vztazích, které jsou *odrazem reality* ve vědomí. (Ale uvažujte o ukazovacích zájmenech ve smyslu, jak jsme o nich mluvili v semináři v prvním týdnu; ukazovací zájmena měla *skutečný* referent ve skutečnosti.)

Figure 2: Schéma znaku

1.1 Rébus: VP, OVP a R

- výrazové prostředky (VP): kořeny
- obsahově-významové prostředky (OVP): přípony, předpony, koncovky, etc.
- skutečnost (R): představa o skutečnosti v našich myslích

(1) a. chod-ec
b. plav-ec
c. let-ec
d. ryt-ec
e. ...	(2) a. chod-idlo
b. plav-idlo
c. let-adlo
d. ry-dlo
e. ...
(3) a. uči-tel
b. naklada-tel
c. ředi-tel
d. stavi-tel
e. ...	(4) a. učil-iště
b. nakladatel-ství
c. ředitel-ství
d. staven-iště
e. ...

- kořenů je mnoho ($\rightarrow$ slovníky ('úložiště kořenů') jsou tlusté) a jsou arbitrární
- 'morfologie' je (relativně) málo, a hlavně, morfologie je systémová
 - tvaroslovný význam: význam, který plyne přímo z 'tvaru', tj. je nesen suffixem
 - lexikální význam: význam plynoucí z 'kořene'
 - *X-telný Y* vždycky vytvoří **význam** je možné provést *X* na *Y*:

- (5) a. omyva_X-telná plocha_Y
 b. je možné provést omytí_X na ploše_Y

- (6) a. vysvětlí_X-telná záhada_Y
 b. záhada_Y je možné vysvětlit_X

- *X₄-i-t* v naprosté většině případů vytvoří *tranzitivní sloveso*²

- (7) a. kresl-i-t panáky_{ACC}
 b. hon-i-t jezevčíky_{ACC}
 c. plat-i-t daně_{ACC}

- (8) VP $\rightarrow$ OVP $\rightarrow$ R
 hvězd -a ☆

²Tranzitivní sloveso je takové, které má předmět v akuzativu (ACC / 4. pádě).

- (9) VP → OVP → třída R
 Gebauer -ovec 'přívrženec Gebauerovské metody
- (10) VP ↗ OVP₁ → R₁
 ↘ OVP₂ → R₂
 homonyma: s-lad-i-t / slad-i-t
- (11) VP₁ ↘ OVP → R
 VP₂ ↗
 synonyma: morfologie / tvarosloví

2 Slovní druhy

2.1 Klasifikační kritéria

2.1.1 Obsahově sémantická

obecné významy charakterizující jednu skupinu slov proti jiné skupině slov: vydělují **základní** slovní druhy

1. substantiva (podstatná jména, S): věci, jevy, pojmenování dějů, etc. *zvon, déšť, odcházení, etc.*
2. adjektiva (přídavná jména, A, ADJ): charakteristiky věcí (jevů...) *dřevěný, letní, utíkající, etc.*
3. verba (slovesa, V): děje *zlátnout, sněžit, vykládat, etc.*
4. adverbia (příslowce, ADV): charakteristiky dějů *pomalou, smutně, špatně, etc.*
5. numeralia (číslovky, NUM): počet věcí, jevů *dvě, trojí (počítání lidu), pětkrát etc.*

2.1.2 Syntakticko-funkční

'Spojovací' prostředky

6. konjunkce (spojky)
7. prepozice (předložky, P)
8. pronomina (zájmena)

2.1.3 Tvaroslovné

Druhy ohebné a neohebné

OTÁZKA: na základě jakých kritérií jsou vyděleny

9. interjekce (citoslovce)
10. partikule (částice)?
11. predikativa (kategorie stavu)

2.2 Základní slovní druhy

Substantiva, adjektiva, verba a adverbia (a numeralia) vyjadřují jednoznačně vztah ke skutečnosti. Z jejich jednoznačně daného **významu** plyne relativně jednoznačně daná funkce; tuto **funkci** můžeme charakterizovat pomocí větněčlenských vztahů. V momentě, kdy ‘věc / jev’ *funguje* ve větě jako ‘věc / jev’, tj. jako podmět nebo předmět, význam a funkce jsou v jednotě a ‘slovní druh je nejvíc sám sebou’.

- významová báze (**význam**): substantiva (S), adjektiva (A), verba (V), adverbia (circumstativa C)
- funkční příznak (**funkce**): funkce substantiva (s), funkce adjektiva (a), funkce verba (v), funkce adverbia (c)

2.3 Predikativa

Některé ustrnulé tvary substantiv (*zima, hanba, škoda*), deadjektivní adverbia (*chladno, smutno, nevolno*) mají *predikativní funkci*, tím jsou blízká slovesům.

Table 1: Významová báze a funkční příznak

VB/FP	s	a	v	c
S	subjekt/objekt <i>medvěd spí</i> S ^s	neshodný atribut <i>doupě medvěda</i> S ^a	spona + S <i>tohle je medvěd</i> S ^v	okolnostní pády <i>přišel s medvědem</i> S ^c
A	ADJ jako subj/objekt <i>sytý hladovému</i> <i>nevěří</i> A ^s	shodný atribut <i>lední medvěd</i> A ^a	spona + ADJ <i>medvěd je zelený</i> A ^v	ADJ jako adverbíále <i>doplněk</i> <i>narodil se zelený</i> A ^c
V	INF jako subj/obj <i>umrznout je hloupost</i> V ^s	INF jako atribut <i>neochota umrznout</i> V ^a	Verbum Finitum <i>medvěd umrzl</i> V ^v	V jako adverbíále <i>doplněk</i> <i>usínala mrznouc</i> V ^c
C	ADV jako subj/obj <i>doma neznamená</i> <i>venku</i> C ^s	ADV jako atribut <i>místo nahoře</i> C ^a	spona + ADV <i>je to severně</i> C ^v	ADV jako adverbíále <i>strašně studený</i> <i>sněží vodorovně</i> C ^c

3 Cvičení

1. Co je to významová báze a co je to funkční příznak?
2. Jaký je vztah funkce a významu?
3. Co je cílem zkoumání funkční morfologie? Proti čemu se vyděluje?
4. Jaký je rozdíl mezi lexikálním a tvaroslovným významem? Který je pro jazyk podstatnější?
5. Vezměte tato slova *kratáč, vzlétnout, zkroucený, špatně* a vytvořte S^s, A^a, V^v, C^c.
6. Najděte si pěkné substantivum a najděte také S^a, S^v, S^c. A podobně také pro verbum, adverbium a adjektivum.
7. K čemu jsou slovní druhy? Proč se na to ptám? Náповědou by měla být otázka položená za kritériem tvaroslovným.

References

Daneš, F., M. Grepl, and Z. Hlavsa (1987). *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. (Czech Grammar 2. Morphology.)*. Academia Praha.